

ARVUSTUSED

Seppo Zetterberg, *Viron historia*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 1118 (Helsinki: SKS, 2007), 810 lk. ISBN 9789517465205.

Ühe 20. sajandil väga levinud ja hinnatud perekonnaelu käsitleva teose autor leidis, et just tema oli paras mees seda tööd kirjutama: mitte enam noorukina ei olnud ta problemaatikast küll hüperhuvitatud, kuid arsti ja parimates aastates perekonnainimesena mitte ka kõrvaline. Nii on ka professor Seppo Zetterberg – piisavalt eestlane, et tunda väga hästi Eesti ajalugu, eesti rahvast ja olusid, ning piisavalt soomlane, et evida kõrvaltvaataja asjalikku pilku – ülimalt sobiv sellise soome lugejale suunatud suure Eesti ajaloo ülevaate loojaks.

Muidugi tuleb kõnelda teosest, mitte inimesest, tema kirjutajast, aga nad on ju, paraku, lahutamatult seotud. Seppo Zetterberg on olnud kaua aega aktiivne Eesti ajaloo uurija ning uurinud uuemat, 20. sajandi ajalugu. Sellepärast võinuks oodata, et tema teoski on keskendunud viimase saja aasta arengu käsitlemisele kui kõige lähemale ja kõige määravamale. Seppo Zetterberg kirjutab aga lugeja poole pöördudes, et nüüdisaja inimene ei malda varasemasse ajalukku sisse elada ning et autorid on läinud tavaliselt vooluga kaasa, asetades rõhu viimase saja aasta või veelgi lähema aja käsitlele ja visandades kõike varasemat suhteliselt põgusalt.

Zetterberg ise nii ei toimi, vaid annab hoopis väga kenasti tasakaalustatud ülevaate Eesti arengust 12–14 tuhande aasta jooksul. Loomulikult on inimühiskonna lugu nagu heinakuhi: sügavamad, vanemad kihid on tihedamalt kokku vajunud ning neid ei saa enam nii kohevvalt ja õiekirevalt laiali laotada. Oleks ju hirmus kummaline, kui näiteks Eesti kiviaja uurimistulemusi oleks reprodutseeritud kümnete lehekülgede kaupa. Raamatu mahukaim osa (130 lk) on pühendatud aastatele 1820–1914, pärisorjuse kaotamisest Esimese maailmasõjani. Selline rõhuasetus on igati põhjendatud, arvestades, et just neil aastatel toimus ülisuur ime – igati allasõtkutud pärisorjade hulkadest kujunes kahe inim põlvvega elujõulist omariiklust luua suutev rahvas. Niihästi Rootsi ajale (1629–1710) kui 18. sajandile (1710–1820) on pühendatud võrdselt 81 lehekülge, aga iseseisvale Eestile koos selle sünnilooga (1914–1920), seega veerandile sajandile, 112

lehekülge. Ka varasem ajalugu on esitatud asjalikult ja sisutihedalt: keskaeg 98 lehekülje ning esiajalugu 31 leheküljega.

Varasema ajaloo on seotud autori reservatsioon (lk 15): “Mõistet *Eesti* olen meelega kasutanud ebaajalooliselt ja opereerinud sellega juba kauges minevikus, kui Eesti-nimelist terviklikku ühtsust ei olnud veel olemas; õigem oleks siis olnud rääkida süstemaatiliselt eestlaste asualast. Usun, et see lahendus ei ole viinud lugejat eksiteele.” See täpsustus kehtib mõistagi vanemate ajajärgude osas, aga tal on tähtsust kõigi aegade käsitlemisel: kas tegemist on Eesti maa või eesti rahva ajalooaga. Seesama küsimus on seisnud alati ka eesti ajalookirjutajate ees. On ju teada, kuidas näiteks baltisaksa historiograafia on kõike hoopis teistmoodi näinud ja kujutanud. Seppo Zetterberg ei ole kasutanud ei baltisakslaste, venelaste ega ka tänapäeval nii moodi tulnud eurooplaste silmaklaase, vaid kirjutanud siiski selgejoonelist eesti rahva ajalugu, *eesti rahva* selle mõiste selges soomelikus tähenduses. See, mida Eestimaa keskaegsest kirevast ajaloost esitamisväärseks pidada või mida kultuurielust esile tuua, on nõudnud sügavat arusaamist ja ergast vaistu. Autor kirjutab, et tavaliselt haarab üldkäsitlustes lõviosa poliitiline ajalugu. Tema kirjutatud ajalooaraamatus aga nii ei ole. Üks põhjustest on siin muidugi ka eesti rahva ajalugu ise: kui ei olda ajaloo subjekt, siis ei tehta ajalugu ning poliitilisest ajaloost polegi midagi esitada. Nii oli ju rohkemal või vähemal määral paljudel aastasadadel, kõige viimati mitukümmend aastat 20. sajandil, alles üks inimpõlv tagasi – ei poliitikat, ei poliitilist ajalugu. Poliitiliste sündmuste kõrval on Seppo Zetterbergi teoses tõhusalt esile toodud majandus-, sotsiaal- ja kultuuriajalugu, ning ka inimeste argielu, kuivõrd allikad seda lubavad. Võib kinnitada, et tasakaalu ajalooteaduse eri harude tulemuste esiletõstmisel on tabatud väga hea mõõdutundega.

Seppo Zetterberg peab oma kontseptsioonis oluliseks juhtida tähelepanu Eesti ja Soome ajaloolise saatuse erinevustele ja sarnasustele ning neid ka arvestada. Ta nendib, et erinevusi on siiski rohkem kui sarnasusi. Sama lugu on ju kahe keelega: mõne hõimuihaleja meelest sama keel mõne murdeerinevusega, mõne pragmaatiku meelest täiesti arusaamatu tekst üksikute tuttavate sõnadega. Seppo Zetterberg toob hästi välja põhilise erinevuse: Soome tuli n-ö keskeurooplus Rootsi kaudu lahjendatuna, jättes alles talupoja vabaduse, Eestisse aga seevastu otse Saksa maailmast, rakendades ellu karmi feodaalkorra. Peatükid, mis vaatlevad Eestit suurte naabrite tallermaana, toovad ühtlasi selgesti esile, kuidas eestlased olid rohkem kõikidel jalus, teederistil, tõmbetuultes, jäädes nii demograafiliseltki pahemusse.

Autori lugemus on üllatavalt avar, ta on olnud pidevalt kursis kõige Eesti ajaloo kohta ilmunuga ning arvestab uusimaid uurimistulemusi. Zetterberg märgib peenetundeliselt, et nii mõnedki artiklid ja konverentsiettekanded esitavaid värskeid ja eksperimenteerivaidki seletusi, kuigi kipuvad mõnikord iseenast kordama; aga et sellest hoolimata annab rõõmustavalt elav ja professionaalne uus uurimistöo rohkesti abi sellele, kes kirjutab üldkäsitlust soome lugeja tarbeks. Üldkäsitlus on kompilatsioon, mitte üksikasjades iseseisev uurimistöo, ja see on ka igati loomulik. Muuhulgas tähendab see ka seda, et autor ei vastuta kirjandusest leitud arvandmete eest: et kas Talvesõjas oli mitmeid sadu vabatahtlikke soomepoisse Eestist (lk 646) või et kas pärast sõda oli Eestis just 30 000 metsavenda (koos lähedaste toetajatega), kellest üks kolmandik osales relvastatud võitluses; või et kas Kalevi-Liival tapeti 6000 inimest ning 1944. aasta septembris Kloogal 1800 inimest (lk 648). Samuti annab autor edasi kirjanduses esinevaid vaatekohti: näiteks vallutuse-eelsest varafeodalismist, mistõttu vallutus ei tähendanud nii suurt ja valulist murrangut (lk 74), või Jüriöö ülestõusu suvisest teisest lainest (lk 80). Sealjuures ilmutab ta järjekindlalt asjatundlikku kriitilist hoiakut – kas või ristiusu leviku hindamisel vallutuse-eelsel ajal ning Taani misjonitegevuse edu hindamisel (lk 56 jj).

Igatahes ei tõmble Seppo Zetterberg moodsaimate teooriate ja hüpoteeside keerises. Näiteks ei võta ta seisukohta nii rohkesti elevust tekitanud soome-ugri etnogeneesi küsimuses. Suureks abiks on talle muidugi see, et teda ei kammitse eesti rahvusromantilise ajalookäsituse päitsed – näiteks muistse vabadusvõitluse käsitlemisel, aga ka mitmel pool mujal. Rahvuslikku ärkamist, seda meie rahva poolt nii madalalt stardipakult toime pandud esimest suurt imet (oma riigi loomise ja kättevõitlemise kui teise ime kõrval), käsitleb Seppo Zetterberg nii ilusasti, asjalikult, ilma suurte sõnadeta. Ta kirjutab laulupidude suurest tähtsusest (lk 425 jj), sulgemata muuhulgas silmi selle nähtuse saksa päritolu ja saksa mõjude ees. Ta näitab, kuidas võeti omaks seltsielu saksa mall ja kuidas see täideti eesti rahvusliku sisuga (lk 430). Käsitlus on väärilisel kohal Soome sild kui oluline Eesti-poolne mõiste (lk 441), illustreerivas tekstis (lk 429) on juttu Eesti mõjudest Soome laulupidude arengule.

Venestamist käsitleb Seppo Zetterberg asjalikult ja avaralt, integreerimishätkusena (lk 443), mis erineb ajalookirjanduses tihti esinevast arusaamast, mille järgi oli venestamine kui paljalt eestlaste keeleline ja kultuuriiline assimileerimine. Ta väidab, ja küllap päris õigesti, et tõeline veneviha sündis ja küpses Teise maailmasõja ning sellele järgnevatel aastatel (lk

513). Kui Vene keiser 1914. aastal kutsus, järgisid eestlased seda kutset veel lojaalselt. Landeswehri sõjast on eesti lugeja meelest kuidagi liiga sujuvalt üle mindud (nagu Läti ajalooramatuteski), kuigi soome lugejale võiksid pakkuda teatud huvi need episoodid, kus saksa salgad ja Rüdiger von der Goltz on hoopis teises positsioonis kui Soomes. Eesti Vabadussõda on Seppo Zetterbergi jaoks *puhdas vapaussota* (lk 511), ei mingi kodusõda nagu nn eesti nõukogude ajaloolastel. Kui ajad hakkasid muutuma, jagasid need sõja kahte etappi: kodusõda oli siis ainult esimene etapp, kus Eesti Tööraha Kommuun sõdis Eesti Vabariigiga (analoogselt O. V. Kuusise vabariigi sõjaga Soome riigi vastu).

Eesti 1919. aasta maareformi (lk 522 jj) mõtestab Seppo Zetterberg täiesti eestlaste seisukohast, ta saab aru selle möödapääsmatusest rahva ja riigi olemasolu huvides. Zetterbergi mõtteviis on seda hinnatavam, et tänapäeval on euroopalikult mõtleivate eesti literaatide hulgas levinud mõttelaad, mis niisuguse ebakristliku ja elementaarseimat omandiõigust rikkuva ettevõtmise hukka mõistab.

1934. aasta sündmusi tutvustab Seppo Zetterberg asjalikult ja kiretult. Ta ei jäta nentimata, et kuigi Päts ja Laidoner väitsid end toimivat isamaa hüvanguks, kindlustasid nad sellega ka oma poliitilist tulevikku. Riigivanema ettevõtmised kinnitas vapsidega hirmutatud Riigikogu. Aga siis, kui riigivanema ja riigikogu valimised olid ära jäetud (või valitsuse sõnutsi “edasi lükatud”), riigikogu tegevus lõpetatud ning erakondade tegevus keelustatud, ei olnud Eesti poliitikute ja riigimeeste poolt vähimatki vastupanu, ei vähematki vastasrinda. Autor märgib, et Riigikogu enamus, eesotsas põllumeestekogudega, andis valitsuse joonele õnnistuse. Soome rahvas ja riik olid ainult paar aastat varem, Lapua liikumise ja Mäntsälä mässu aegadel sattumas väga lähedastesse olukordadesse, aga nad suutsid ometi jääda püsima parlamentaarse demokraatliku korra raamidesse. Süü selles, et Eesti rahvas ja riik tõugati teisele teele, Kesk-Euroopale oma sele autoritarismi teele, ei lange üksipäini vähestele poliitikutele ja põllumeeste erakonnale. Kollektiivset vastutust kannavad ka sotsiaaldemokraadid ja kõik teised, kes katkestatud tegevusega parlamendi liikmetena vagusi palka edasi võtsid, ametikorterit kasutasid, meelsasti autoritaarse riigipea teenistusse astusid jne. Soome ajaloolane ei taha aga asuda kohut mõistva ja süüdi mõistva Osirise kõrgele aujärjele, ta ei luba endale mingeid võrdlusi ega vihjeid. Siin ilmneb minu arvates mitte ainult ajalookirjutaja kõrge erialane tase, vaid ka hõimlase delikaatsus.

Seda delikaatsust võib täheldada mujalgi. Eestlaste hulgas on ammu ilma levinud müüdid sõdadevahelise Eesti kõrgest majanduslikust aren-

gust ja elutasemest, mille poolest oldi väidetavalt Soomest ees. Nende väidete paikapidamatusele on varemgi tähelepanu juhitud. Viimati tegi seda Jaak Valge, kelle arvutused näitavad, et Eesti sisemajanduse kogutoodang elaniku kohta jäi 1927. aastast alates pidevalt Soome omast maha (kuigi vähem kui Rootsi või Taani omast). Kuigi sellised arvestused sõltuvad jooksevhindade korrigeerimise meetodikast aastate kaupa, on nende suunitlus ühene. Seppo Zetterberg niisuguste võrdlustega ei opereeri.

Teose kõige olulisem osa on muidugi 1939. ja 1940. aasta sündmuste esitlemine ja hindamine. Seppo Zetterberg ei lähe vaikides mööda Pätsu ja Laidoneri avalikest *jykevä*'test kõnedest (lk 614 jj). [See *jykevä* on vägev soomekeelne sõna, millele sõnaraamat annab vasteks 'massiivne'.] Kummatigi ei kujune järgnev käsitelu üleolekunüansi sissetoomiseks, mis nii kergesti kipub mõlema naabermaa ajalugu vähem tundvatel isikutel sisse lipsama. Ta lükkab rahulikult tagasi asjatud targutamised sõjalise vastupanu võimalustest, jätmata sealjuures märkimata, et Eesti kaitsedoktriin nõudis sõjategevuse kandmist vaenlase territooriumile. Ometi ei püstita ta küsimust alistumise vormidest: kas see pidi tingimata olema hääletu alistumine, vähimagi püüdetu midagi riigi oleviku või eriti tuleviku huvides ette võtta – vastutustundetute alistumiste rida maailmasõja algusest kuni 21. juulini 1940, mil härra president Päts oma kõrgest ametist loobus. Seppo Zetterberg mõistab väga hästi eestlaste võitlust 1944. aastal ning tunnustab seda. Ta nendib: "Iseseisvuse taastamise uksepragu jäi sedakorda liiga kitsaks." (lk 651) Zetterberg märgib ära paguluses toimiva valitsuse, mis rajas oma problemaatilise järjepidevuse 21. juunil 1940 erru saadetud Jüri Uluotsa riigiõiguslikule järjepidevusele (lk 652).

Suurepärane on lääneliitlaste sõjaaegse ja -järgse välispoliitika reljeefne käsitelu. Mõni eesti ajalookirjutaja peatub ja kordab nagu grammofoni-nõel rikkis šellakist plaadil: "Sumner Welles 23. juulil 1940..." Seppo Zetterberg kirjutab Atlandi hartast, mis õhkus läänemaailma väärtustest ja ülevatest fraasidest: "Oma poliitilise iseloomu tõttu tuli Atlandi hartal alistuda poliitilistele realiteetidele." (lk 658) Ja siis jutustab Zetterberg pikemalt, millisel moel realiteete arvesse võeti (lk 659 jj). Märtsis 1942 soovitas Winston Churchill Rooseveldil Atlandi harta põhimõttesse leevendusi teha ning lubada NSV Liidule tolle soovitud alad. Selle peale mõtles Roosevelt välja "ameerika idealismist õhkuva kompromisslahenduse" (nagu Seppo Zetterberg sõnastab), mis saadeti Stalinile: need Eesti, Läti ja Leedu kodanikud, kes ei taha jääda NSV Liiduga liidetavaile aladele, võiksid saada lahkumisloa. Seltsimees Stalin taolist lahendust siiski ei aktsepteerinud.

Suurepäraselt annab Seppo Zetterberg edasi 1980. aastate lõpul algavate sündmuste kiire arengu (lk 720 jj) ning näitab hästi selle protsessi järkjärgulisust. Uut teavet sisaldavad teoses olevate fotode illustratsioonidki (nt lk 726). Lääs ei toetanud ju Baltimaade pürgimusi, sest vaja oli toetada Gorbatšovi, et too saaks oma uutmise edukalt läbi viia. Autor ei räägi viisakalt sõnagi Soome riigijuhtide riigimehelikkusest selles küsimuses. Samuti vaikib ta delikaatselt sellest, mida Soome neil aastakümneil eestlasele tähendas. Olnud ise vabaduse ja au kaotanud, tundis eestlane kaasa õnnelikuma käekäiguga vennasrahva edule. Rõõmustati näiteks kas või Soome sportlaste saavutuste üle. Kui nimetasin seda kord oma rootsi sõbrale, imestas too, et miks mitte rootslaste saavutuste üle! Vastasin, et eks veri ole ikka paksem kui vesi. Minu kadunud ema oli alanduse pärast pisarais, kui 1961. aasta novembris pidi vennasrahva riigi peamees Canossas käima ehk siis Novosibirski lendama. Tollal ema ju ei teadnud hiljem kõne alla võetud asjaolusid. Ja kui teadnuksi, poleks see midagi muutnud. Palju on juttu olnud Soome raadio ja eriti Soome televisiooni väga suurest tähtsusest eesti rahvale, või vähemalt harjulastele ja virulastele. Väga õnnestunult on seda võrreldud aknaga maailma, mida õeluse jõud ei suutnud pimendada.

Raamat on suurepäraselt illustreeritud. Kvaliteetsed fotod annavad edasi asjalikku teavet, ruumi ei ole jäetud naiivsetele fantaasial põhinevatele ajaloopildikestele. Samuti annavad olulist teavet pildiallkirjad, täiendades ja edasi arendades piltkujutuses olevat informatsiooni. Väga omal kohal on sagedased teksti illustratsioonid, mis käsitlevad mõnd üksikküsimust sügavamale minevalt. Näiteks lk 627 olev illustratsioon “Müüdi sünd” reastab ülevaatlikult 1940. aasta 21. juuni kohta käibele lastud sovetlikud valed. Ka uurimuse põhitekstis on väga huvitavaid passuseid, mida ei mäleta eestikeelses ajalookirjanduses näinudki olevat. Näiteks leheküljel 633, kus NSV Liidu Londoni saadik Ivan Maiski nõuab 15. augustil 1940. aastal Balti riikide saatkondade tegevuse lõpetamist Suurbritannias. Välisminister lord Halifax vastab keeldumisega ning taunib NSV Liidu agressiooni. Maiski jutustab siis loo Siberi talupojast Ivanist. Kui see haige oli, varastasid naabrid ta vara. Kui Ivan kosus, võttis ta oma asjad tagasi. “No nii, lord Halifax,” küsib Maiski, “kumb teie meelest tüli alustas, talupoeg Ivan või naabrid?”

Viron historia on kirjutatud heas keeles, mida tajub seegi, kes soome keelt *perinjuurisesti* ei valda. Ei ole tühje suuri sõnu, sisu ise on lapidaarne. Seppo Zetterbergi teose tonaalsus on eestlasele ülimalt meeldiv. Seal on hästi mõistetud meie ajaloolist saatust ning seda kenasti edasi antud. Ei

ole pisikeseks ja väetiks jäänud vanema venna heatahtlikku noomimist ning õpetamist ega ka soiguvat haletsemist ja kaasatundmist. Raske oleks leida kaunimat ja liigutavamalt komplimenti vennasrahvale, kui seda on teinud Seppo Zetterberg oma suurteose avaleheküljel: *Historiansa jaoks neille* – oma ajalooa hakkama saanutele.

ENN TARVEL

Johan Eellend, *Cultivating the Rural Citizen. Modernity, Agrarianism and Citizenship in Late Tsarist Estonia*, Studia Baltica, II:1 (Stockholm: Stockholm University, 2007), 247 lk. ISBN 9789189315754.

Noore Rootsi ajaloolase Johan Eellendi esikmonograafia uurib maa-avalikkuse teket Eestis tsaariaja lõpul ning seal vormunud ideid ja nende elluviimist. Autor vaatleb eesti agraarideoloogia kujunemist ja olemust, keskendudes neile ideedele, mis puudutasid ühiskonnakorraldust ja kodanike rolli ühiskonnas. Käsitletavale teemale läheneb ta idee- ja poliitilise ajaloo vaatenurgast, seejuures on rõhuasetus selgelt esimesel aspektil. Autori enda sõnul on ta üritanud jälgida nii eesti põllumeeste seltside ja ühistute tegevust kui ka agraarideoloogia kujunemist lokaalsel tasandil. Ideede käsitlemisel pole ta lokaaltasandini siiski suutnud minna.

J. Eellendi Södertörnis 2007. aasta sügisel kaitstud väitekirja teema haakub Ida- ja Kesk-Euroopas viimastel aastatel taasaktualiseerunud agrarismi (ingl k *agrarianism*) problemaatikaga. Ida- ja Kesk-Euroopa agraarliikumised ja neid kandnud ideoloogia on leidnud enamasti käsitlemist kas Esimese maailmasõja järgsete agraarreformide ja maailmasõdadevahelise perioodi antidemokraatlike arengute kontekstis või seoses sotsialismi ja kommunismi tõusuga Teise maailmasõja ajal ja järel. J. Eellend on oma pilgu seevastu suunanud varasemasse perioodi – agraarideoloogia sünni- ja kujunemisaega Eestis (1894–1914). Autori väitel kandsid ja rakendasid seda ideoloogiat ellu seltsid ja ühistud, aidates nii kaasa kogu ühiskonna muutumisele.

Allikaline baas teema uurimiseks on üsna rikkalik ja autor on suutnud suhteliselt piskut arhiiviainest oskuslikult siduda arvukate trükitud materjalidega, mis moodustavad kaalukama osa käsitluse aluseks olevaist allikaist. Raamatu autor on nende materjalide kasutamisel ja tõlgendamisi-